

**ԳԱՐԵԳԻՆ ՆՇՂԵԻԻ ՑԵՂԱԿՐՈՆ ՈՒՍՈՒՆԻՔԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱԼ
ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏԵՔՍԸ**

Զի կարելի միաժամանակ վատ մարդ,
բայց եւ այնպէս լաւ Դայ լինել:
Այո՛, չի կարելի անկատար մարդ,
բայց կատարեալ Դայ լինել:
Գ. ՆՇՂԵԻ

Գարեգին ՆՇՂԵԻԻ տեսական ժառանգության մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում XX դ. 30-ական թթ. ստեղծված ցեղակրոն ուսմունքը: 1932 թ. Սոֆիայում լույս տեսնող «Խռովք» ամսագրում¹, Գ. ՆՇՂԵԻԸ, «Հոգեւոր նորոգության խնդիրներ» խորագրի տակ, լույս ընծայեց «Ցեղակրոնությունն իբրև հաղթանակի զորույթ» հիմնադրությամբ հողվածը, ուր մասնավորապես կարդում ենք. «Եթե ցայսօր մեր ժողովուրդը հարվածներ է միայն ստանում եւ անկարող է հակահարվածել - դրա պատճառն այն է, որ նա չի ապրում ցեղորեն... Ցեղակրոնությունն - ահա՛ համադարձանը, առանց որի հայությունը կմնա մարդկության քաղաքականապես ամենատնայնկ մասը»: 1933 թ. ամռանը, ՆՇՂԵԻԸ, ՀՅԴ 12-րդ Ընդհանուր ժողովի որոշումով մեկնեց ԱՄՆ, ուր նախածեռնեց Ցեղակրոն շարժումը և այն ծավալելու համար հիմնադրեց Ցեղակրոն Ուխտերը, որոնք «Ծրագիր Կանոնագիր»-ի մեջ կազմակերպության ստեղծման նպատակն ամրագրված է. «Ստեղծել ցեղակրոն սերունդ մը, որուն անդամները ապրին եւ գործեն որպես ցեղի հպատակն ու մարտիկը, ուր որ էլ լինեն եւ ընկերային ինչ դիրք էլ ունենան...»²: Մինչև ՆՇՂԵԻԻ ԱՄՆ գալը, այնտեղ գործում էին մի շարք երիտասարդական միություններ՝ «Հայորդիք», «Որդիք Հայաստանեայց» եւ այլն: Իրարից անջատ գործող այս միությունները համախմբելու եւ մեկ հայտարարի բերելու դժվարին գործը ստանձնեց ՆՇՂԵԻԸ՝ ծավալելով Ցեղակրոն շարժումը, որի գաղափարախոսությունը շարադրեց 1933 թ. վերջին, Բոստոնի «Հայրենիք» օրաթերթում՝ «Ցեղային արթնություն» խորագիրը կրող հոդվածաշարով՝ ներկայացնելով նաև ցեղակրոնության հավատամքը: Ինչպես նշում է Ա. Սարգսյանը³ ցեղակրոն ուսմունքի

¹ «Խռովք», թիվ 1, էջ 32, 36-37:
² Բարսեղյան Ա., Ցեղակրոն շարժումը, Բոստոն, 1935, էջ 31:
³ Սարգսյան Ա. Ա., Գարեգին ՆՇՂԵԻԻ փիլիսոփայական հայացքները, «Ատենախոսություն», Երևան, 2004, էջ 45:

առաջացումն ու ցեղակրոն շարժման տարածումն ուներ ընդգծված գործնական միտվածություն, որը նպատակ ուներ զաղթաշխարհի հայության մեջ տիրող ներքին երկպառակությունների, բազմաթիվ ներքին և արտաքին գործոնների ազդեցությամբ էթնիկ ծուլման գործընթացների կանխարգելումը: «Հայր, - իր «Ինքնակենսագրականում» գրում է ՆՇՂԵԻԸ, - Հայաստանից դուրս ենթակայ է վատասերումի: Այդ չարիքի դէմ պայքարել հնարաւոր է միայն ցեղային արժէքների, առաքինութիւնների եւ սրբութիւնների խոր ճանաչումով ու վերապրումով, - մի բան, որ հիմնաւորեցի եւ անւանեցի Ցեղակրոնութիւն: Դրա նպատակն էր՝ անհայրենիք հայութեանը հոգեւոր ու քաղաքական անտուև-անտիրութիւնից փրկելով, դարձնել հայրենասէր»¹: Ցեղակրոն շարժման գաղափարաբանությունը Ցեղակրոնությունն էր: Անշուշտ, ցեղակրոնությունը գաղափարական դատարկության վրա չէր ստեղծվում: Դրան նախորդել էին Ալիշանի, Րաֆֆու, Պատկանյանի, Վարուժանի, Ահարոնյանի և այլոց գաղափարները: Սակայն նրանք տվել են գաղափարներ, բայց ոչ՝ գաղափարախոսություն: ՆՇՂԵԻԻԸ էր վիճակված, խտացնելով ու ամփոփելով իր մեջ մինչ այդ եղած միտքը, համակարգելով ու ամրացնելով այն, հիմք դնել հայկականորեն հիմնավորված, կառուցված մի ուսմունքի, որը կոչեց Ցեղակրոնություն: Ցեղակրոն ուսմունքի մի շարք դրույթներ ու գաղափարներ ունեին ընդգծված գաղափարախոսական միտվածություն և, միևնույն ժամանակ, ՆՇՂԵԻԻ կողմից մանրամասն բովանդակային բացորոշման չէին ենթարկվում: Ցեղակրոն ուսմունքը և նրանում տեղ գտած հիմնական դրույթները ազգային ինքնության, ազգային հիմնախնդիրների լուծման նպատակով համապատասխան գործունեության գաղափարախոսական ուղղորդիչներ էին, որոնք կարելի է հասկանալ ՆՇՂԵԻԻ փիլիսոփայական աշխարհայացքի և ժամանակաշրջանի հայ իրականության ներկայացրած «թելադրանքների» համատեքստում: Գ. ՆՇՂԵԻԻ տեսական ժառանգության, ցեղակրոն ուսմունքի լուսաբանման խնդիրն Ա. Սարգսյանը անդրադառնում է երկակի հերմենևտիկական մոտեցման դիրքերից, ինչը մի կողմից հնարավորություն է տալիս որոշակի ենթատեքստերի վերհանման ու բացահայտման, իսկ մյուս կողմից՝ դիտարկելու ՆՇՂԵԻԻԸ որպես իր իսկ դարաշրջանի մտածող: Այս մոտեցումներն են, ըստ Ա. Սարգսյանի, որ հնարավորություն կընձեռեն ներկայացնելու այն հիմնական ընդհանրություններն ու տարբերությունները, որոնք առկա են XX դ. գաղափարաքաղաքական կյանքի (տվյալ դեպքում նկատի ունենք ֆաշիզմի և նացիզմի գաղափարախոսությունները) և ՆՇՂԵԻԻ ցեղակրոն ուսմունքի միջև: Հաճախ, միամիտ կամ միտումնավոր կերպով, ցեղակրոնությունը որակվում է որպես փոխառյալ ֆաշիզմ կամ

¹ ՆՇՂԵԻ Գ., Հատընտիր, էջ 304:

նացիզմ: Երբ 1933 թ., Գ.Յ.Դ. Ընդհանուր ժողովում Նժդեհին հարցրին՝ արդյոք իր քարոզածը ֆաշիզմ է, թե՞ հիտլերիզմ, նա պատասխանեց. «Իմ քարոզածը այդ վարդապետություններից ոչ մեկն է. ես կփափարիմ ի հայտ բերել մեր պատմական հին հերոսությունները եւ հայ մշակույթի ծալքերը, որոնք փոշիներու տակ մնացած են»: Ֆաշիզմը ազգայնականության, ցեղապաշտության իտալական դրսևորումն է, նացիզմը՝ գերմանական: Չազունմաբանական առումով ցեղակրոնության, նացիզմի և ֆաշիզմի միջև կային ընդգծված ընդհանրություններ: Թեպետ ցեղակրոնության ընդհանուր դավանանքը, ընդհանուր ոգին հայրենապաշտական ուղղվածություն ուներ, ինչպես նաև կոչված էր համազգային, վերդասակարգային «ես»-ի ձևավորմանը, որով էլ մեամվում էր ֆաշիզմի իտալական տարբերակին և գերմանական նացիոնալ-սոցիալիզմին, այնուամենայնիվ ուներ բնութագրական այնպիսի գծեր, որոնցով էպես տարբերվում էր թե՛ իտալական ֆաշիզմից, թե՛ նացիոնալ-սոցիալիզմից: Նժդեհի ուսմունքի և հիտլերականության ընդհանրությունը հիմնականում միայն նրանումն է, որ երկու դեպքում էլ, իբրև գերակա արժեք, հռչակված է տեսակը (ցեղը), ինչը բնորոշ է ցանկացած ազգայնական կամ ցեղապաշտական ուսմունքի: Սակայն, էականը դրանց միջեւ առկա սկզբունքային տարբերություններն են, որոնցից կթվարկենք մի քանիսը: Հիտլերը արիական ցեղը (որի բնորոշումը նրա մոտ անստույգ է) հռչակում է միակ մշակութաստեղծ ռասա, իսկ մնացած ազգերին՝ իբրև ստորադաս տեսակներ: Նժդեհը զերծ է ընտրյալության կամ բացառիկության քարոզներից: Հիտլերը, այսպես կոչված «կենսական տարածքների» անհրաժեշտությամբ, փորձում է հիմնավորել ծավալապաշտությունը, որը, անպայմանականորեն, դուրս է գալիս նաև հայրենիքի սահմաններից: Նժդեհը խնդիր է դնում մեր բուն հայրենիքի՝ Հայկական Բարձրավանդակի վերատիրումը: Հիտլերը հրեաներին դիտում է իբրև մարդկության չարիք, մշակութակործան տեսակ, և հակահրեականությունը նրա ուսմունքի մեջ գրավում է առանցքային տեղ: Նժդեհի մոտ այն իսպառ բացակայում է: Նա ցեղի թշնամի է հռչակում թուրքին, քանզի վերջինս, հայության մի մասի ոչնչացմամբ, տիրել է մեր հայրենիքի մեծ մասին: Թերևս, այսքանն էլ բավարար է՝ նկատելու ցեղակրոնության և նացիզմի ակնհայտ սկզբունքային տարբերությունները: Ինչպես Ա. Սարգսյան է գրում, գիտակցելով օտար գաղափարախոսական համակարգերի (նացիոնալ-սոցիալիզմ) և ցեղակրոնության բովանդակային խորությունը՝ Նժդեհը չէր կարող խուսափել բացասական վերաբերմունքից առ այն մոտեցումները, որոնք փորձում էին դրանք բովանդակությունների միջև «համագործակցության դաշտ» ստեղծել: *«Ցեղակրոն շարժումը, - գրում է Նժդեհը, - ոչ մի ընդ-*

¹ Սարգսյան Ա. Ա., էջ 120:

հանուր բան չունի և չէր էլ կարող ունենալ օտար վարդապետությունների հետ, քանզի այն, նախ և առաջ, բարեփոխիչ շարժում-վերածնունդ է, որը հնարավոր է միայն սեփական, այլ ոչ փոխառնված արժեքներով»: Նժդեհի ցեղակրոն ուսմունքի սերտաճածության վերաբերյալ մեղադրանքները հիմնականում արդյունք են *«անհատը միջոց է, ազգը՝ նպատակ»* կարգախոսի, որը կարելի է հանդիպել նաև Նժդեհի ստեղծագործություններում: Նժդեհի բարոյափիլիսոփայական հայացքների վերլուծությանը նվիրված գլխում *«անհատը միջոց է, ազգը՝ նպատակ»* կարգախոսը լուրջ ուշադրության է արժանացել, որտեղ և ցույց է տրվել, որ նշյալ կարգախոսը Նժդեհի մոտ իմաստային միանգամայն այլ իմաստ ունի: Վերջին գործոնի անտեսումը, իհարկե, հնարավորություն է տալիս զուգահեռներ անցկացնել ֆաշիզմի և Նժդեհի ցեղակրոն ուսմունքի միջև՝ դրանք ներկայացնելով միևնույն «լուսի» ներքո: Սակայն այսօրինակ մոտեցումներն արդարացված չեն, քանզի դրանք արդյունք են որոշ արտահայտությունների կամ դատողությունների զուտ ձևական նույնացման: Թեպետ Նժդեհի համար անհատը միջոց էր, իսկ ազգը՝ նպատակ, այնուամենայնիվ, նրա համակրանքը ներքնապես ազատագրված, որպես անհատականություն հանդես եկող մարդու կողմն էր: Նժդեհի համար սակավարժեք էր ազգանվեր այն ծառայությունը, որն այս կամ այն անհատի կողմից իրականացվելու էր *պարտադրված պարտականության տարբերակով, այլ ոչ ներքին համոզմունքով*²:

Նժդեհյան անհատը եթե պիտի ենթարկվեր կոլեկտիվին, ապա ոչ այն իմաստով, որ վերջինս պետք է իրականացնի կոլեկտիվի ներկայացրած պահանջները, ծուլվի կոլեկտիվին՝ կորցնելով սեփական դիմագիծը, հաճախ էլ առաջնորդվի ամբոխի հոգեբանությամբ՝ ասելով «այո» կամ «ոչ» այն ամենին, ինչին նույն կերպ մոտենում է ամբոխը կամ կոլեկտիվը: Ամբոխային կամ «հոտային» հոգեբանությունը նժդեհյան անհատի համար էպես խորթ էր: Այդ անհատը իրեն պետք է ենթարկեր կոլեկտիվին, ազգին՝ որպես դրանց ճակատագրի նկատմամբ ոչ անտարբեր և գաղափարապաշտ էակ: Այսինքն՝ *այն, ինչ նա անում է, անում է հանուն ազգի, բայց ոչ այն պատճառով, որ իր ցանկությունից անկախ, բռնությամբ «մատուցված է ազգի զոհասեղանին», այլ այն պատճառով, որ ինքը «մեծ ուրախությամբ և ժպիտը դեմքին» իրեն նվիրաբերում է այդ զոհասեղանին*³: Անդրադառնալով անհատի զոհաբերության և ազգանվեր ծառայության նժդեհյան ըմբռնմանը՝ Ս. Չաքարյանը նշում է. *«Նժդեհի նման հայացքները, որոնք որոշակի պատմական պայմանների ծնունդ են, իր ժամանակի համար արդարացված էին:*

¹ Նժդեհ Գ., Հատընտիր, էջ 313:

² Սարգսյան Ա. Ա., էջ 125:

³ Նույն տեղում, էջ 17:

Ազգի փրկությունը առանց զոհաբերության անհնարին է, դա առավելապես վերաբերում է այն ազգերին, որոնք լուծում են իրենց զոյատևման ու ինքնության պահպանության խնդիրները: Այս համատեքստում դիտարկելով հարցը՝ Նժդեհը մի կողմ է դնում անհատի սոցիալական, կենսաբանական, տնտեսական պահանջները: անհատի մարդկայնացման գործը նա պայմանավորում է այն բանով, թե նրանում որքանով է մարմնավորվել ազգայինը»¹:

Թեպետ ցեղակրոնության և նացիզմի միջև կային արտաքին ընդգծված ընդհանրություններ, այնուամենայնիվ բովանդակային մակարդակում դրանք միմյանցից էապես տարբեր էին: Միտված լինելով ազգային ինքնության պահպանմանը՝ ցեղակրոնությունը հակված չէր հայ ժողովրդին ներկայացնելու բացառիկ պատմական առաքելության մարմնավորողի կարգավիճակով: Նժդեհն իր ստեղծագործություններում ոչ միայն զովաբանում է հայ ժողովրդի պատմական անցյալի լուսավոր էջերը, մշակութային ձեռքբերումները, այլև առանձնահատուկ քննադատության է ենթարկում հայոց հոգեբարոյական նկարագրի մի շարք կողմեր²: Ցեղակրոնությունը, ի տարբերություն նացիզմի, չէր բովանդակում ծավալապաշտական նկրտումներ: «Իր «ցեղակրոնութիւնը», - գրված է «Հայրենիք» օրաթերթի խմբագրականում, - *ատելութիւն թելադրող ցեղապաշտութիւնը չէր. ուրիշներէ բարձր ըլլալու եւ այդ ուրիշները արհամարհելու յաւակնոտութիւնը չէր. այլ, այն խորունկ համոզումը՝ թէ ուրիշներէ ետ կամ վար չենք. բարձր քաղաքակրթութիւն ունինք եւ ազգային արժանաւորութիւն: Իր քարոզած սկզբունքներու տութիւնն այն էր, թէ ստորադաս պէտք չէ համարինք մենք զմեզ. պիտի չջլանանք օտարին փայլէն. պիտի չենթադրենք թէ հետեւակ մնալու դատապարտուած ամբոխ ենք»³:* Եթե նացիստական գաղափարախոսությունը ներթափանցված էր այլատյացության «հիմնավորումներով» (հակասեմականություն, հրեաներին դիտում էին մշակութակործան ազգ), ապա Նժդեհի ուսմունքում հակասեմականություն, ազգային այլատյացություն զոյություն չունեին: Բացառություն էին կազմում միայն թուրքերը, որոնց նկատմամբ ընդգծված բացասական վերաբերմունքն արդյունք էր դարասկզբի ցեղասպանության: Նժդեհի ցեղակրոն ուսմունքի ոչ ծավալապաշտական, ինքնապաշտպանական բնույթի մասին է վկայում նաև Ռ. Դարբինյանը: «Նժդեհը ցեղապաշտ էր, - գրում է վերջինս, - բայց ոչ Մուսոլինիի կամ Հիթլերի յարձակողական ու ծաւալողական իմաստով: Նժդեհին ցեղապաշտութիւնը այլ բան չէր, բայց եթէ պարզապէս հայ ազգի, հայ հայրենիքի մոլեգին պաշտամունքը, որ պաշտպանողական բնոյթ ունէր»: Ինչպես նշում է Ա. Սարգսյանը, խու-

սափելով ազգայնամուլական կողմնորոշումների «գայթակղությունից»՝ Նժդեհը համադրական մոտեցում է ցուցաբերում ազգային և համա-մարդկային փոխհարաբերության հարցում¹: «*Ժողովուրդները, - գրում է Նժդեհը, - ապրում են իրենց՝ ստեղծագործում մարդկութեան համար: Ապրելու արժանի չէ միայն իրեն համար ապրողը: Ժողովուրդներն ստեղծագործելու պարտականութիւն ունեն - հետեւաբար եւ ապրելու իրավունք»²*: Ընդհանրացնելով վերոնշարադրյալը՝ կարող ենք նշել, որ Նժդեհի տեսական ժառանգությունը ընդհանրապես և ցեղակրոնությունը մասնավորապես բովանդակային առումով ոչ մի էական ընդհանրություն չունեն ազգայնամուլական, նացիստական և ռասայական խտրականության կողմնորոշումներ սերմանող ուսմունքների հետ: Իսկ դրանց առնչակցությանը «հակված» մոտեցումներն արդյունք էին և արդյունք են կամ համապատասխան քաղաքական շահարկումների, կամ էլ այդ ուսմունքներում և ցեղակրոնության մեջ հանդիպող որոշ առանցքային հասկացությունների կամ գաղափարների զուտ արտա-քին, ձևական նույնացման:

Annotation

The purpose of the article is an analysis of the tseghakron doctrine in its historical and ideological context particularly a comparative analysis of the given doctrine and ideology of faseism-nazism spreading in that period of time. As a result it was elucidated the ideological, historical and proposal difference between the tseghakron doctrine and the ideology of faseism-nazism.

Аннотация

Целью данной работы является осмысление учения цегакрон в ее историческом и идеологическом контексте, в частности, сравнительный анализ данного учения и распространяющийся в тот период времени идеологии фашизма и нацизма. В результате работы было дано идеологическое, историческое и целевое различие между учением цегакрон и идеологией фашизма и нацизма.

¹ Ձաքարյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 21:

² Նույն տեղում, էջ 38-56:

³ Նժդեհ Գ., «Հայրենիք» օրաթերթ, Բոստոն, 1963, սեպտ. 13:

¹ Սարգսյան Ա. Ա., Գարեգին Նժդեհի փիլիսոփայական հայացքները, Ատենախոսություն, Եր., 2004., էջ 119

² Նժդեհ Գ., Հատընտիր, էջ 68: